

Een pak mogelijkheden

Woorden ontlenen hun betekenis aan andere woorden eromheen. Moderne hulpmiddelen tonen het gezelschap waarin een woord zich bevindt.

RIK SCHUTZ

Woordenboekmakers hebben tegenwoordig mooi gereedschap ter beschikking om eigenschappen van woorden zichtbaar te maken. Het begint met een grote verzameling digitale teksten en het wordt echt interessant als je de juiste programma's hebt om daarin dingen zichtbaar maken die met het blote oog niet snel opvallen. Je kunt bijvoorbeeld vragen met welke andere woorden een bepaald woord het vaakst voorkomt. Dan blijkt dat je uit Belgische teksten soms heel andere antwoorden krijgt dan uit Nederlandse. Veel woorden hebben (subtiel) verschillende betekenissen, of een andere gevoelslading. Enkele voorbeelden.

Een pak

Welke andere zelfstandige naamwoorden komen voor naast pak? In Nederland: slaag, sneeuw, papier. In België ook: spierbundels, vragen en vele andere. Het gebruik van 'een pak...' als aanduiding van een grote hoeveelheid, komt in Nederland nauwelijks voor. De zin 'Renoveren duurt langer en is een pak duurder' zal dan ook door een Belg zijn geschreven.

De namiddag

Welke bijvoeglijke naamwoorden gaan vaak vooraf aan het woord namiddag? In België: vroege, hele, late, elke, deze. In Nederland: regenachtige, schemerige. In Nederland wordt het woord namiddag veel minder vaak gebruikt en het komt vooral voor in teksten waarin een bepaalde sfeer wordt opgeroepen. In België is in de namiddag een heel gewone combinatie, die wordt gebruikt waar een Nederlander eerder 's middags gebruikt.

Het luik

Een luik is in Nederland een concreet ding. Het is groen, klein of van hout: een luik in de vloer; de luiken vastzetten. Belgische luiken kunnen ook sociaal, kwantitatief of Brussels zijn: 'Het kwalitatief luik van het onderzoek bestond uit...'; 'In het Luxemburgse luik van de enquête...'. Zo'n Belgisch luik is een onderdeel van iets met een complexe structuur dat je niet kunt vasthouden. Belgische websites zijn ook vaak in luiken verdeeld.

Telefoneren

Telefoons zijn in Nederland veel vaker mobiel dan in België. Dat komt doordat Belgen hun mobiele telefoon meestal een 'gsm' noemen. Nederlanders 'pakken vaker de telefoon om iets te regelen' en Belgen 'regelen dingen langs hun telefoon'. Belgen haken in als het gesprek is afgelopen, terwijl Nederlanders ophangen.

Zitten

Zetels komen in België veel meer voor dan in Nederland. Rieten, comfortabele, luie, verwarmde zetels vind je in Vlaanderen overal waar gezeten wordt: in salons, tuinen, vliegtuigen en auto's. In Nederland zijn zetels vooral vacant of permanent en kun je ze verliezen of halen in verkiezingen. Zitten doet je in Nederland op een stoel.

‘Normaal Nederlands asjeblieft’

Hét Nederlands is een tweetal Standaardnederlandsen geworden en woordenboeken maken dat zichtbaar.

RIK SCHUTZ

Nog niet zo heel erg lang geleden was een lexicograaf – een woordenboekschrijver – aangewezen op wat hij of zij zelf opmerkte. Wanneer een woord opviel als 'nieuw' was het nauwelijks mogelijk om te onderzoeken hoe lang het al werd gebruikt en hoe vaak. Laat staan dat je een computerprogramma kon vragen om uit een verzameling recente teksten de woorden op een lijstje te zetten die in een collectie oudere teksten niet voorkwamen.

In de vroege jaren tachtig gold bij de herziening van bijvoorbeeld de hedendaagse Van Dale als vuistregel nog: 'als je denkt dat het onzin is, maar er staat AZN bij, laat het dan maar staan'. AZN stond voor Algemeen Zuid-Nederlands, zeg maar 'Vlaams'. Er zat geen Belg in de redactie en voor veldwerk was tijd noch geld.

Intussen is er veel veranderd. Woordenboekmakers hebben grote digitale tekstverzamelingen en verfijnde zoekprogramma's ter beschikking. En het beschikbaar komen daarvan is niet de enige ontwikkeling die invloed heeft gehad op de manier waarop woordenboeken nu omgaan met taalvariatie. Een belangrijke verandering is de opvatting over standaardtaal: het 'Belgisch-Nederlands' heeft zich ontwikkeld tot een volwaardige variëteit en het Nederlandse Nederlands is daardoor van Dé Norm veranderd in één van de variëteiten van het Nederlands.

Soapvlaams

Lange tijd heeft men in België geprobeerd al wat afweek van het Nederlands zoals dat in Nederland werd gesproken, af te leren. Veel werd afgekeurd als dialect, of vertaald Frans. Door een rigide taalbeleid bij de staatsomroep was op radio en tv inderdaad jarenlang een gezuiverd Algemeen Nederlands te horen. Maar in de laatste decennia van de twintigste eeuw is een soort Algemeen Belgisch ontstaan met kenmerken van verschillende dialecten.

De opkomst van commerciële zenders en het toegenomen zelfvertrouwen van Vlaanderen (vooral ten opzichte van het vroeger dominante Wallonië) hebben deze ontwikkeling gestimuleerd. Tegenstanders spreken van Verkavelingsvlaams, soapvlaams of tussentaal. Hoe het ook genoemd wordt, zeker is dat elke Vlaming een resem (!) woorden en uitdrukkingen kent en gebruikt die in Nederland onbekend zijn. En die horen thuis in elk woordenboek dat claimt de Nederlandse woordenschat te beschrijven.

Dimitri Verhulst kreeg in Nederland ooit het verwijt dat hij wel een beetje beter zijn best had mogen doen om normaal Nederlands te schrijven

Uitgeverij Van Dale heeft verschillende keren Belgische taalkundigen uitgenodigd om advies te geven over de status van typisch 'Vlaamse' woorden. Over één ding was men het altijd eens: noem ze niet Vlaams, maar Belgisch-Nederlands (BN). Er zijn immers ook andere streken dan Oost- en West-Vlaanderen waar Nederlands wordt gesproken. Over individuele woorden was men het nooit eens en niet zelden ontstond een fel taalpolitiek debat. Wat niet hielp, is dat een neutrale markering als 'Belgisch-Nederlands' op verschillende manieren gelezen kan worden. Een leraar die zijn leven lang heeft beweerd dat het woord goesting geen standaardtaal is, ziet dat woord liever helemaal niet in het woordenboek. Ook niet met een markering BN. Wie vindt dat de uitdrukking 'dat is geen klein bier' in het woordenboek thuishoort, ook al is ze in Nederland onbekend, wil niet dat iemand de aanduiding BN leest als waarschuwing: 'niet gebruiken, want geen standaardtaal'.

Uiteindelijk heeft de Leuvense hoogleraar Dirk Geeraerts, destijds hoofd-

redacteur van de *Grote Van Dale*, een methode bedacht om de status van typisch Belgisch-Nederlandse woorden vast te stellen. Hij hield rekening met de frequentie in vergelijking met die van een Algemeen of Nederlands-Nederlands synoniem. Twee voorbeelden: bruggensioen wordt in Belgische teksten vaker gebruikt dan vervroegde uittrekking, en het komt in Nederlandse teksten vrijwel niet voor. Het is dus 'algemeen BN'. Tas wordt in België gebruikt in de betekenis 'kopje', maar in geschreven taal komt het veel minder vaak voor dan het woord kopje. Het is in deze betekenis 'BN, spreektaal'.

Hollandse arrogantie

Dimitri Verhulst kreeg in een praatprogramma op de Nederlandse televisie ooit het verwijt dat hij wel een beetje beter zijn best had mogen doen om normaal Nederlands te schrijven. Er kwamen in zijn romans allerlei woorden in voor die de interviewer niet kende...

Deze Hollandse arrogantie is ook in de lexicografie lang de grondhouding geweest. Wat de Nederlanders niet kennen mag wel in het woordenboek, maar dan met een aanduiding erbij dat het afwijkend is, bijvoorbeeld vaktal of Belgisch. Woordenboekmakers moeten eraan wennen dat de standaardtaal die in Nederland wordt gesproken één van de variëteiten van deze taal is en dat ook daarin woorden voorkomen die niet in het hele taalgebied gebruikelijk zijn.

In de laatste editie van het *Prisma Handwoordenboek* zijn woorden en uitdrukkingen die buiten Nederland niet of nauwelijks bekend zijn gemarkeerd als <NN>. Een paar voorbeelden: ambtsketen, blotebillengezicht, chipknip, donderjagen, flapdrol. Niet langer wordt datgene wat specifiek is voor Vlaanderen gezien als afwijkend van de Nederlandse Norm. Ook het Nederlandse Nederlands heeft kenmerken die niet als vanzelfsprekend gelden voor alle delen van het taalgebied.